

Article History

Received / Geliş
28.03.2017

Accepted / Kabul
25.04.2017

Available Online / Yayınlanma
15.06.2017

SYRIAN REFUGEES: IN THE CONTEXT OF OTTOMAN'S APPROACH TO MIGRATION AND RESETTLEMENT ISSUES DURING THE LAST PERIOD*

SON DÖNEM OSMANLI'DA GÖÇ VE İSKÂN SORUNLARINA YAKLAŞIM
BAĞLAMINDA SURİYELİ MÜLTECİLER

Yasin TAŞ¹

Abstract

The phenomenon of migration and the socio-economic problems that brought by migration brings are almost as old as human history. Throughout history, people have sometimes voluntarily moved, but sometimes they have had to migrate for reasons such as wars, natural disasters, exiles, or resettlement policies. In the recent times, when the state began to weaken in the Ottoman Empire, many Muslims in the lands, especially in the Balkans and in the Caucasus, have fled to Anatolia. These people who are trying to be placed in the proper places by the state have encountered some new problems in the regions they are in. In this study, instead of the wars, migration movements occurred in the last century and the influence of these migrations on the society of Ottoman; the situation of the refugees coming to Anatolia as a result of the migration movements have been discussed. Firstly, the settlement policy followed by the state for the refugees and the measures taken by the state authorities for immigration and immigration problems were emphasized. The settlement and settlement problems, livelihoods, education and health problems that the settled or compulsory settled residents called the refugees encountered in the settlement areas were emphasized. Finally, the measures to be taken on the Syrian refugees through the Ottoman experience have been discussed. With this study, it is aimed at contributing to the solution of the problems encountered by Syrian refugees and the migration policy of Ottoman Empire in 19th century.

Keywords: Migration, Settlement, Ottoman Immigration Issues, Syrian Refugees.

Özet

Göç olgusu ve beraberinde getirdiği sosyo-ekonomik problemler neredeyse insanlık tarihi kadar eskidir. Tarih boyunca insanlar kimi zaman gönüllü olarak yer değiştirse de bazen savaşlar, doğal afetler, sürgünler ya da iskân politikaları gibi nedenlerle göç etmek zorunda kalmışlardır. Osmanlı'da devletin zayıflamaya başladığı son dönemlerde bilhassa Balkanlar'da ve Kafkasya'da kaybedilen topraklardaki çok sayıda Müslüman Anadolu'ya iltica etmiştir. Devlet tarafından uygun yerlere yerleştirilmeye çalışılan bu insanlar, yerleştikleri bölgelerde bir takım yeni sorunlarla karşılaşmışlardır. Bu çalışmada son yüzyılda Osmanlı topraklarında meydana gelen savaşlar, göç dalgaları ve bu göçlerin Osmanlı toplumuna etkisinden ziyade göç hareketleri sonucu Anadolu'ya gelen mültecilerin durumu ele alınmıştır. Öncelikle bu dönemde devletin mülteciler için takip ettiği iskân politikası ve devlet yetkililerinin göç ve göçmen sorunları için aldığı tedbirler üzerinde durulmuştur. Belirlenen iskân muhitlerine yerleşen ya da yerleşmek zorunda kalan ve muhacir denilen bu zümrelerin, yerleştikleri bölgelerde karşılaştıkları iskân ve barınma sorunları, geçim sıkıntıları, eğitim ve sağlık problemleri üzerinde durulmuştur. Son olarak Osmanlı tecrübesi üzerinden Suriyeli mülteciler konusunda alınması gereken tedbirler ele alınmıştır. Çalışmanın, Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıldaki muhacir iskân politikasına ve Suriyeli mültecilerin karşılaştığı sorunların çözümüne katkı sağlaması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Göç, İskân, Osmanlı Muhacir Sorunları, Suriyeli Mülteciler.

* Bu çalışma, 13-15 Mayıs 2015 tarihleri arasında Adıyaman Üniversitesinde düzenlenen "I. Uluslararası Gerçek ve Umut Arasında Suriyeli Mülteciler" Sempozyumunda aynı başlıkla sunulan sözlü bildirinin genişletilmiş halidir.

¹ Yrd. Doç. Dr., Harran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. yasintas_34@hotmail.com

GİRİŞ

Çağımızın önemli sosyal olgularından biri olan göç; genel olarak bireylerin ya da toplulukların, yaşadıkları yerden gönüllü yahut zorunlu nedenlerle ayrılarak, varmak istedikleri başka bir yere doğru hareket etmeleridir.² Öteden beri göç ile birlikte sıkça kullanılan iskân kavramı ise göç eden kimselerin, hayatlarının kalan kısmını ya da bir bölümünü geçireceği yere daimi şekilde yerleştirilmesidir.³ Dolayısıyla göç, süregelen bir hareketi; iskân ise bu hareketin durmasını ifade etmesi bakımından birbirini tamamlayan iki farklı süreçtir. Aynı şekilde konuyla ilki çalışmalarda göçmen ve mülteci kavramları çoğu zaman birbiri yerine kullanılsa da göçmen; göç halindeki birey ve toplulukları, mülteci ise göç sürecinin sonunda bir yere iltica ederek sığınan insanları tanımlamaktadır. Osmanlı'da göçmen ve mülteciler için umumiyetle her iki manayı da içinde barındıran ve hicret eden anlamına gelen Arapça muhacir kelimesi tercih edilmiştir. Tarih boyunca uzun süren iç karışıklıklar, savaşlar, katliamlar, doğal afetler, ekonomik kaygılar, sürgünler, siyasi ve dini baskılar ile ilim tahsilleri göçlerin başlıca nedenleri arasındadır.⁴ Günümüzde ise bunlara ilaveten terör olayları, giderek artan şehirleşme ve özgürleşme isteği, daha fazla kazanmak ve öğrenmek arzusu insanları buldukları yerden göçe sevk etmektedir. Göç eden insanlarla birlikte sahip oldukları kültür, gelenek, yaşam biçimleri de yer değiştirmekte, iskân yerlerinde yeni sosyal, kültürel, ekonomik değişimler ve sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple eski çağlardan bu yana göç veya iskân hareketlerinin, toplumların tarihi, etnik, dini, sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi hayatları üzerinde büyük etkileri olagelmektedir.⁵ Nitekim Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de iskân ettirdiği bazı aşiret ve cemaatlerin, yeni yerleşim bölgelerine, asıl geldikleri yerlerin ya da aşiret ve cemaatlerinin isimlerini verdikleri, kendileri için farklı bir çevre olan bu yerleşim alanlarını adeta geride bırakıp geldikleri yurtlarına benzeterek, yöreye yeni bir kültür taşıdıkları tespit edilmiştir.⁶

Bilindiği üzere Osmanlı devletinin kuruluş ve genişleme dönemlerinde fethedilen topraklara Türk nüfusu yerleştirilerek dışa dönük bir iskân politikası izlendi. Ülke içinde iktisadi bütünlüğe katkı sağladığı ve dışarıdan getirilecek malların teminini kolaylaştırdığı gerekçesiyle bu dönemlerde ülke içindeki nüfus hareketliliğine karşı müsamahakâr davranıldı.⁷ Duraklama ve gerileme döneminde ise ülke içinde ortaya çıkan huzursuzluk ve vergi adaletsizliği gibi sebeplerle meskûn yerlerin boşalması sonucu sahipsiz ve harap haldeki toprakların âbâd edilmesi amacıyla buralara aşiretler yerleştirilerek iç iskân gerçekleştirildi. Ancak 1774'ten itibaren kaybedilen topraklardan sınırların gerisine doğru başlayan göç hareketleri ile farklı bir durum ortaya çıktı. ⁸ XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin girdiği savaşların büyük yenilgilerle sonuçlanması beraberinde sadece toprak kayıplarını getirmedi. Aynı zamanda devletin askeri gücünü çekmek zorunda kaldığı bölgelerde yaşayan Müslüman Türk halkı büyük sıkıntılarla baş başa bıraktı. Kaybedilen toprakları ele geçiren devletler, buralara tam anlamıyla hâkim olabilmek adına yerli müslüman halkı

² Taylan Akkayan, *Göç ve Değişme*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1979, s. 21; Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikler*, Çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s. 3.

³ Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, TTK Yayınları, Ankara 2006, s. 1.

⁴ Nedim İpek, "Kafkaslardan Anadolu'ya Göçler (1877-1900)", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1991, Cilt VI, Sayı 1, s. 97.

⁵ Karpat, *Osmanlı Nüfusu*, s. 8; Yılmaz Demirhan ve Seyfettin Aslan, "Türkiye'nin Sınır Ötesi Göç Politikaları ve Yönetimi", *Birey ve Toplum Dergisi*, Bahar 2015, Cilt V, Sayı 9, s. 29.

⁶ Yusuf Halaçoğlu, "Osmanlı Devleti'nin Rumeli İskânıyla ilgili Toponomik Bir Değerlendirme", *Balkanlarda İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri (21-23 Nisan 2000: Sofya)*, İstanbul 2002, s. 3.

⁷ Reşat Kasaba, "Göç ve Devlet: Bir imparatorluk-Cumhuriyet Karşılaştırması", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar, I. Uluslararası Tarih Kongresi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 337.

⁸ Halaçoğlu, "Osmanlı Devleti'nin Rumeli İskânı", s. 3.

baskı altına aldı, nüfus hareketleriyle demografik yapıları bozarak, bağımsızlıklarını haklı çıkaracak Hıristiyan çoğunluğu sağlamaya çalıştı.⁹ Kaybedilen topraklardan başlayan bu çekilme Kırım, Osmanlı-Rus (93 Harbi), daha sonra da Balkan Savaşlarıyla giderek hızlanan göç hareketlerini ortaya çıkardı. Böylece devletin önceki yüzyıllarda uyguladığı dışa dönük yerleştirme politikası zorunlu olarak içe dönük bir hal almaya başladı.¹⁰

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren göç hareketlerinin kısa zamanda büyük sayılara ulaşmasında, müslüman ahaliye karşı gerçekleştirilen zulüm ve katliamlar etkili oldu. Mesela 1783 yılından itibaren Kırım'ı ele geçiren Ruslar bu dönemde söz konusu topraklardaki Müslümanları zorla dinlerinden döndürmek, camileri kiliseye çevirmek veya yıkmak, buralara kilise ve manastırlar inşa etmek, ilim adamlarını sürgün etmek ve vakıf topraklarını gasp etmek suretiyle dışarıdan getirdiği Ruslara tevzii etti. "Evleri, tarlaları yak, yık; kaçırmaktan ya da aç kalmaktan başka çare bırakma" yöntemiyle Türk ve müslüman halkı zorla yurtlarından çıkararak Rusya'nın asıl amacı ise yeni imparatorluğun güneyindeki eski nüfustan kurtulmak ve buraları daha kolay Ruslaştırıp Hıristiyanlaştırmaktı.¹¹ Aynı şekilde 1912-1913 Balkan Savaşı yıllarında Yugoslavya-Makedonya'dan Osmanlı askerinin çekilmesinden sonra imparatorluk tarihinin en büyük göç dalgalarından biri başladı ki bu göçün temel nedeni katliam korkusu idi.¹²

Kaybedilen topraklarda günden güne giderek artan etnik, dini, siyasî, ekonomik, kültürel baskılar, tecritler, yağma ve katliamlar, Osmanlı Devleti'nin iç kesimlerine doğru büyük göç dalgaları meydana getirdi. Osmanlı halifesini bir "melce" yani sığınak olarak gören bu müslüman topluluklar için çıkış yolu İslam halifesinin koruması altına girmek oldu.¹³ Devlet, çeşitli zamanlarda göç hareketlerini azaltarak kontrol altına almak ve kaybedilen topraklarda müslüman nüfusu tutabilmek için çeşitli tedbirlere başvurdu. Mesela Sultan II. Abdülhamid, Acara bölgesindeki Hıristiyanlaştırma faaliyetleri üzerine Kars ve Batum'da açılan şehbenderlikler vasıtasıyla bölge halkına fetva ve fermanlar göndererek Anadolu'ya göçlerini önlemeye çalıştı.¹⁴ Bilhassa mütareke yıllarında nüfus yoğunluğu esas alınarak toprakların devletlere aidiyetini belirleme gibi fikirler üzerine Müslüman halkın yerlerinde kalması ve Anadolu'ya gelenlerin eski memleketlerine geri gönderilmesi amaçlandı ise de bu konuda başarılı olunamadı.¹⁵ Netice itibarıyla 1850'lerden itibaren Anadolu'ya Kırım ve Kafkasya coğrafyasından başta Tatarlar ve Çerkezler olmak üzere gelen göçmenlere 1877-1878 Osmanlı Rus savaşından sonra Romanya, Bulgaristan, Eski Yugoslavya ve Yunanistan'dan gelen Türk Müslüman kökenli Rumeli göçmenleri de eklendi.¹⁶ Bu

⁹ Halim Çavuşoğlu, "Yugoslavya-Makedonya Topraklarından Türkiye'ye Göçler ve Nedenleri", *Bilgi*, Bahar 2007, Sayı 41, s. 127.

¹⁰ Halaçoğlu, "Osmanlı Devleti'nin Rumeli İskânı" s. 3; Faruk Kocacık, "Rumeli'den Anadolu'ya Yönelik Göçler ve Sonuçları", *Osmanlı: Toplum*, Ed. Güler Eren, Ankara 1999, Cilt IV, s. 655.

¹¹ Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Çev. Mehmet Harmanlı, İstanbul 2010, Cilt II, s. 152; İpek, "Kafkaslardan Anadolu'ya Göçler" s. 98, 102; Murathan Keha, "1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'ne Kadar Yaşanan Kırım Kafkas Göçleri ve Erzurum'un Durumu", *Ekev Akademi Dergisi*, Güz 2013, Sayı 57, s. 93; Oktay Kızılkaya ve Tolga Akay, "Kafkasya Muhacirlerinin Suriye Vilayetine İskânı ve Karşılaşılan Zorluklar", *Turkish Studies*, Yıl 2013, Volume 8/2, s. 139; Fadime Tosik Dinç, *Ahıska Türkleri (1800-1921)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Elazığ 2015, s. 223.

¹² Amiran Kurtkan Bilgeseven, *Yugoslavya'da Türk Kültürü*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1987, s. 60.

¹³ Ferhat Berber, "19. Yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu'ya Yapılan Göçler", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Güz 2011, Sayı 31, s. 20.

¹⁴ Süleyman Erkan, "XIX. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Devletinin Göçmenleri İskân Politikasına Yabancı Devletlerin Müdahaleleri", *Osmanlı: Toplum*, Ed. Güler Eren, Ankara 1999, Cilt IV, s. 619; Zehra Arslan, "Batım Göçmenleri (1914-1930)", *Bilgi*, Güz 2014, Sayı 71, s. 44.

¹⁵ Hatice Yıldırım, "Mütareke Yıllarında Osmanlı Topraklarında Göçleri Önlemeye Yönelik Çabalar", *Akademik Bakış*, Yaz 2014, Cilt VII, Sayı 14, s. 75.

¹⁶ Ferhunde Özbay, *Dünden Bugüne Aile, Kent ve Nüfus*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 209.

dönemde zorunlu nedenlerle göç etmek zorunda kalan muhacirlerin sayısı ile ilgili kesin rakamlar vermek güç olmakla birlikte 19. yüzyılın ortasından 1914 yılına kadar Anadolu topraklarına göç süreci içinde ölenler hariç, 6 milyonun üstünde insanın geldiği tahmin edilmektedir.¹⁷

2. Osmanlı'da Muhacirlerin Sosyo-Ekonomik Problemleri

19. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı Devleti'ne muhacir olarak gelenler henüz büyük kitlelere ulaşmadığından iskânları konusunda ayrı bir kurum teşkiline lüzum görülmemişti. Peyderpey gelen muhacirler, devlet tarafından çıkarılan talimatlara uygun olarak yerleştirilmeye çalışılmış, göçmenlerin devlet yetkililerine başvurusu üzerine de kendilerine yardımlar yapılmıştı. Ancak bu hususta Tanzimat dönemine kadar esaslı bir tedbir alındığını söyleyebilmek mümkün değildir. Bu dönemde Polonya ve Macaristan'dan gelen mültecilere has olarak 1849'da bazı özel memurlar görevli tayin edildi ardından söz konusu kimselerin işleri Ticaret Nezareti ile Şehremaneti tarafından yürütülmeye başlandı. 1860 yılından itibaren Kafkasya ve Balkanlardan gelen göçmenlerin sayısı gittikçe artış gösterdiğinden onların kabul, kayıt, iase ve iskân gibi sorunları ile uğraşmak üzere çeşitli müesseselerin ihdası zorunlu hale geldi. İlk olarak 5 Ocak 1860'da "Muhâcirin Komisyonu", ardından 1878'de "İdâre-i Umûmiye-i Muhâcirün Komisyonu" ve 1897'de "Muhâcirin Komisyonu Âlisi" kuruldu.¹⁸ Bu dönemde Anadolu'ya yönelen müslüman göçleri hicret kavramıyla ifade edildiğinden, oluşturulan müesseselere bu doğrultuda isimlendirmeler yapıldı. Vilayetlerde müdürlükleri teşkil ettirilen bu organizasyon 1914'te "Aşâir ve Muhâcirün Müdüriyeti Umumiyesi" adını aldı. Muhacir Komisyonları, göçmenler için yapılacak işlerin daha organize biçimde yürütülmesi ve iskânların sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesi amacıyla yerel idarelerle birlikte hareket etti.¹⁹ Komisyonun başlıca görevleri; gelen göçmenleri misafir etmek, Osmanlı tabiiyetine kabul etmek, uygun araziler tespit ederek oralara nakletmek, iskânlarında yardımcı olmak, gerektiğinde ev-bark sağlamak, iaşelerini temin etmeleri için hayvan ve tohum vermek, üretime geçemediği için geçimini sağlayamayanlara ayni ve nakdi yardımlarda bulunmak, kışlık yakacak vermek ve yerleştikleri yerin sosyal yapısına uyum sağlamalarını temin etmektir.²⁰

Osmanlı Devleti muhacirleri ülkeye kabul ve vatandaşlığa alma konusunda yaşanabilecek siyasal sorunlara çözüm olarak Osmanlı tabiiyetini kabul şartı getirdi. Gayrimüslimlerden ekonomik amaçlarla belirli oranlarda nakit bulundurma zorunluluğu şart koştu. Geldikleri ülkelerin tabiiyetinden izinli gelenleri ve mültecileri, geçici olarak iskân etti, hükümetçe yapılan tahkikattan sonra uygun görülenleri tabiiyete aldı. Balkanlardan gelenler, ilgili devletlerle yapılan anlaşmalar çevresinde kabul edildi. Bunlardan hicret pasaportuyla gelenler hiçbir muameleye tabi tutulmaksızın iskân edilirken seyahat pasaportuyla gelenler Osmanlı tabiiyetini kabul ettiklerine dair senet verdikten ve bir daha geri dönmek üzere memleketleriyle

¹⁷ Karpas, *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus*, Çev. Akile Zorlu Durukan ve Kaan Durukan, Ankara 2002, s. 121 vd; Özbay, *Dünden Bugüne Aile, Kent ve Nüfus*, s. 210; XIX. Yüzyıl ortalarından 1960'a kadar yaklaşık yüzyıl süren göç sürecinde Balkanlar, Kafkasya ve Kırım'dan 7,5 milyon kişiden daha fazla göçmenin Türkiye'ye geldiğini belirtmektedir. Ferhat Berber, "19. Yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu'ya Yapılan Göçler", *Karadeniz Araştırmaları*, Güz 2011, Sayı 31, s. 18.

¹⁸ Mehmet Yılmaz, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devletinin Muhâciri İskân Politikası", *Osmanlı*, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, Cilt 4, s. 589-592; Erdal Taşbaş, *Osmanlı Topraklarına Yapılan Göçler ve Muhâcirin-i İslamiye Komisyonu*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Antalya 2011, s. 131-132.

¹⁹ Ahmet Özel, "Hicret (Fıkıh)", *DİA*, İstanbul 1998, Cilt XVII, s. 465; Mehmet Öz, "Osmanlılar (Sosyal Hayat)", *DİA*, İstanbul 2007, Cilt XXXIII, s. 535; Berber, "19. Yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu'ya Yapılan Göçler", s. 22.

²⁰ Mehmet Demirtaş, "Kırım Savaşı ve 93 Harbi Sürecinde Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk ve İskânları", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Yıl 2009, Sayı 41, s. 234; Keha, "1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'ne Kadar Yaşanan Kırım Kafkas Göçleri ve Erzurum'un Durumu", s. 97-98.

ilişkilerini kestiklerine dair taahhütte bulunduktan sonra iskân edildi. Rusya'dan sehayat pasaportuyla gelenler herhangi bir uluslararası soruna sebebiyet vermemek için kabul edilmedi ancak beş yıl ikame şartını yerine getirenler iskâna tabi tutuldu. Bosna Hersek'ten gelenlere seyahat pasaportu şartı getirildi ancak pasaportsuz gelenlerin yaşı, askerlik görevini ifa edip etmedikleri ve memleketlerindeki ikametgâhı hakkında bilgi edinildikten sonra işlem yapılmak üzere hükümet izni alınması gerektiği kararlaştırıldı.²¹

Devletin XIX. yüzyılın ikinci yarısında muhacirlere yönelik ilk politikası Anadolu'ya ilk girişleri nereden olursa olsun mümkün merteye bütün muhacirlerin İstanbul'a alınması, muhtelif yerlerdeki hanlara yerleştirilmesi, onlarla ilgili kayıtlar tutulması idi. Devamında ise boş araziler tespit edilerek göçmenlerin, görevli memurlar rehberliğinde daimi iskân yerlerine gönderilmeleri amaçlandı ve bu politika bir süre başarıyla uygulandı. Ancak göçmenlerin zamanla sayıca artması, kabilelerin toplu iskân talepleri, ziraat ve hayvancılık yapabilecekleri büyüklükte boş arazi temin edilememesi İstanbul'da oldukça kalabalık bir nüfusun birikmesine neden oldu. Bu durum mültecilere ödenmekte olan yevmiyelerin ödenememesi, boş han bulunamaması ve salgın hastalıkların çıkması gibi birçok sorunu beraberinde getirdi. Bir ara muhacirler için barakalar da yapıldı ancak daha sonra bu uygulamadan vazgeçilerek muhacirlerin nereden gelirse gelsin en kısa yoldan bir an evvel daimi iskân mahallerine sevk edilip, yerleştirilmesi politikası benimsendi.²² Bu maksatla Karadeniz kıyılarında iskeleleri bulunan Trabzon, Samsun ve Sinop gibi yerlerde geçici iskân bölgeleri kuruldu. Gelen muhacirler için burada kayıtlar tutulduktan ve kendilerinin de istekleri dikkate alınarak iskân için boş yerler belirlendikten sonra yerleşecekleri bölgelere sevkleri yapıldı ve sonraki süreç iskân yerlerindeki idari birimlerin sorumluluğuna bırakıldı.²³

Muhacirler ülke topraklarında şartlar el verdiği ölçüde "havası latif, sulu, meralı, ormanlı ve ziraata uygun mahallere"²⁴ gönderildi. İskân edilecekleri köy ve kasabalarda bulunan boş ve kimsesiz haneler, yerli halkın desteğiyle tamir ettirilerek muhacirler yerleştirildi. Bu şekilde yerleştirilemeyenler için halkın desteğiyle yeni köyler kurulması sağlandı.²⁵ Kabilelerin ve ailelerin parçalanmadan mümkün olduğunca bir vilayet veya sancak dâhilindeki köylere ve kasabalara dağıtılarak iskân edilmelerine özen gösterildi. Akrabalarının yanında iskân edilmek isteyenlere, henüz iskânları gerçekleşmemişse ve talep ettikleri bölgede boş arazi bulunuyorsa olumlu cevap verildi.²⁶ Kurulacak köylerin; bataklıklardan ve rüzgâr alan yerlerden uzak olmasına, akarsulara ve iskelelere yakın yerlerde kurulmasına, ayrıca köylerde içme suyu tedarik edilmesine, harmanlık ve mezarlık alanları yapılmasına dikkat edildi.²⁷ Teşkil edilen köylerin büyük olmasına önem verilerek 50 haneden aşağı köy kurulmaması aksi halde muhacirlerin mevcut köylere yerleştirilmesi kararı alındı.²⁸

²¹ İbrahim Serbestoğlu, *Osmanlı Kimdir?: Osmanlı'da Tabiiyet Sorunu*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014, s. 319-323.

²² Derya Derin Paşaloğlu, "Muhacir Komisyonu Maruzatına göre (1877-1878) 93 Harbi Sonrası Muhacir İskânı", *History Studies*, Mart 2013, Volume 5/2, s. 352.

²³ Mehmet Yılmaz, *Konya Vilâyetinde Muhacir Yerleşmeleri (1854-1914)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Konya 1996, s. 82.

²⁴ Ömer Şen, "Göçmen Ailelerine Yönelik İktisadi ve Sosyal Tedbirler", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara 1992, s. 2. (Kitapta sayfa numaraları bulunmadığından bölümün sayfa sırası, aynı zamanda sayfa numarası olarak gösterilecektir.)

²⁵ Yılmaz, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devletinin Muhaciri İskân Politikası", s. 595.

²⁶ Paşaloğlu, "Muhacir Komisyonu Maruzatına göre (1877-1878) 93 Harbi Sonrası Muhacir İskânı", s. 353.

²⁷ Yılmaz, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devletinin Muhaciri İskân Politikası", s. 596-597.

²⁸ BOA. DH. MH. 72/43.

Göçmenlerin bir kısmı boş devlet arazilerinde bir kısmı özel çiftliklerde iskân edilirken bir kısmına da vakıflara ait çiftlik ve araziler ile emlak-ı humâyûn tahsis edildi.²⁹ Sultan Vahdettin 1338 (1920) yılında çıkardığı bir kararname ile 1908 ve 1909'da hazine-i hassadan muhacirlere dağıtılan arazi, çiftlik, müessese ve imtiyazların göçmenlerde kalmasını sağladı.³⁰ Devlet çiftliklerine yerleştirilen muhacirlere çiftlikteki demirbaş hayvanlardan ve eşyadan tahsisat yapıldı ve arazilerini başkalarına satmaları veya devretmeleri yasaklandı.³¹ İskân edildikten sonra kendilerine arazi tahsis edilen muhacirler, toprağı işlemek, 20 yıl satmamak ve oradan ayrılmamak gibi zorunluluklara tabi kılındı.³² Birbirinden tamamen farklı coğrafyalardan gelen ve ayrı ayrı köylere sahip olan muhacirlerin iskânı hususunda devlet bazı politikalar belirledi. Öncelikle muhacirlerin çoğu coğrafi bakımdan geldikleri aslı vatanlarına benzerlik arz eden yerlere yerleştirilmeye çalışıldı.³³ Asayiş ve kontrol sorunlarına yol açacağı ve öteden beri alışıla geldikleri kabile yaşamının, devletin merkeziyetçi yapısı ile tezat teşkil edeceği endişesiyle kabileler halinde yaşamaları engellenmeye çalışıldı. Bilhassa Kafkasya'dan gelen muhacirlerin, bu durum sebebiyle olabildiğince dağıtılarak iskân edilmesi amaçlandı. Ayrıca bu toplulukları idare eden kabile başlarının diğerlerinden ayrılması, her türlü problemlerinin halledilmesi ve iskânlarının en kısa sürede kesin bir şekilde yapılması hedeflendi.³⁴

Muhacir komisyonu yetkililerine, muhacirlerin iskân mahallerinde sefalet düşmemesi ve devlet tarafından ödenen yardımların aksatılmadan yapılması hususunda sık sık uyarılar yapıldı. Hatta muhacirlerin sefalet endişesiyle kendilerine verilen hayvanları ve tohumları; satmak, kesmek ve yemek suretiyle telef etmeleri halinde bedellerinin yetkililerden tahsil edeceği kararlaştırıldı.³⁵ Ancak bu dönemde merkeze gönderilen bazı raporlarda; kimi zaman yetkililerin, muhacirlere tarla diye boz ve kıraç yerler verdiği, aileleri sorunlarla baş başa bırakarak merkeze iskân bitti diye raporlar gönderdiği, bazı memurların yolsuz işlere bulaştığı ve kabile reisleriyle anlaşarak ölümleri gizlediği yer almaktadır. Bu raporlarda ayrıca kabile beylerinin yevmiyeleri muhacirlere dağıtmayarak bunlara el koyduğu, yevmiye ödenmeyen yerlerdeki muhacirlerin yevmiye alan yakınlarının bölgelerine göç etmeye çalıştığı, bazı muhacirlerin geçinebilmek için her türlü fenalığı yaparak beldelerin asayişini ihlal ettiği, boş zannedilerek tahsis edilen yerlerin daha sonra sahibinin ortaya çıkmasına karşılık yeni yerler verilmediği gibi sorunların yaşandığı belirtilmektedir.³⁶

Devlet tarafından muhacirlerin iskânı için yeni köyler kurulması kararı alınan bazı bölgelerde durumdan haberdar olan yerli halk çeşitli gerekçelerle bu köylerin kurulmasına karşı çıkmaktaydı. Nitekim Pazarköy Kazası Elmalı Dağı civarı için benzer bir karar alınmasında sonra buradaki Ermeniler, 1898 senesi sonbaharında Patrikhâne aracılığıyla Dâhiliye Nezâreti'ne başvurarak bölgelerinde arazi darlığı yaşandığını ve yeni köyler kurulması halinde asli ihtiyaçlarını temin etmede sıkıntı yaşayacaklarını belirtmişlerdir.³⁷ Bazı yerlerde ise iskândan sonra muhacirlere, yerleştikleri bölgelerde yerli halk tarafından rahatsızlıklar verildiği, ekili hale getirdikleri arazilere komşu köylerin müteceviz hareketlerde bulunduğu görülmekteydi.³⁸ Bazen de iskân için yeterli miktarda miri arazi bulunmasına rağmen,

²⁹ Yıldırım, "Mütareke Yıllarında Osmanlı Topraklarında Göçleri Önlemeye Yönelik Çabalar", s. 76; Dinç, *Ahıska Türkleri*, s. 233.

³⁰ Arzu Terzi, "Hazine-i Hassa", *DİA*, İstanbul 1998, Cilt XVII, s. 140.

³¹ Şen, "Göçmen Ailelerine Yönelik İktisadi ve Sosyal Tedbirler", s. 4.

³² Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Cilt II, s. 151.

³³ Mehmet Yılmaz, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devletinin Muhaciri İskân Politikası", s. 596.

³⁴ Berber, "19. Yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu'ya Yapılan Göçler", s. 24-25.

³⁵ Yılmaz, *Konya Vilâyetinde Muhacir Yerleşmeleri*, s. 143.

³⁶ Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, TTK Yayınları, Ankara 1997, s. 139-142.

³⁷ BOA. DH.TMIK.M. 62/11.

³⁸ Berber, "19. Yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu'ya Yapılan Göçler", s. 38; Dinç, *Ahıska Türkleri*, s. 240; Haşim Erdoğan, "Arşiv Belgelerine göre Kafkasya'dan Aziziye'ye (Pınarbaşı) Göç Eden Muhacirler ve Yerli

bu arazileri elinde tutan kimi ağa ve beyler, halkı tahrik ederek muhacir yerleşmelerine izin vermemekte yahut yerleşenleri rahatsız etmekteydi. Mesela 1882'de Kars civarından gelen ve yerleşmek üzere devlet tarafından Sivas'a gönderilen 400 hane muhacir, benzer tahriklerle halk tarafından sürekli rahatsız edilmiş, devletin aldığı tedbirler yeterli gelmeyince bu muhacirlerin bir kısmı Kars'a geri dönmüştür.³⁹ Aynı şekilde Diyarbekir, Sivas ve Mamuretül-Aziz vilayetlerine bu nedenlerle göçmenler yerleştirilemediği gibi yer yer çatışmalar çıkmıştır. Yine Kuneytira (Suriye-Havran) Kazası'nda yerli Dürziler ile iskân edilen Çerkezler arasında meydana gelen hadiselerde 65 Çerkez ile 97 Dürzi ölmüştür.⁴⁰

Devletin bütün çabalarına rağmen iskânları tamamlanan bazı muhacirlerin, bir süre sonra ülke sınırları içinde başka yerlerde iskânlarını talep etmeleri sıkça rastlanan bir durumdur. Bu taleplerin gerekçesi çoğunlukla yerleştikleri bölgenin "ab u havasına" bir başka deyişle iklimine uyum sağlayamama ve yakınlarının bulunduğu sair mahallere gitme arzusu şeklinde ifade edilmiştir.⁴¹ Muhacirlerin bir kısmı, soğuk memleket insanı olduklarından bahisle yerleştirildikleri yerin havasına uyum sağlayamadıklarını, çok kişinin öldüğünü, kalanların hastalıklar mücadele ettiğini bu sebeple geldikleri coğrafyaya benzerlik gösteren başka yerlere nakledilmelerini istemişlerdir. Çöl bölgelerine, bataklıklara yahut iklim şartlarının zor olduğu yerlere iskân edilenlerden bilhassa Suriye, Halep, Adana gibi bölgelere yerleştirilenlerden iklime uyumsuzluk konusunda şikâyetler gelmiştir. Kırsal bölgelere yerleştirilen ancak iskân yerlerini beğenmeyen muhacirlerin bir kısmı yerleştirildikleri toprakları terk ederek şehirlere yerleşti.⁴² Muhacirlerin, iskân için belirlenen yerlerinden ayrılmalarında önemli bir sebep de toplulukların kabileler arası ya da kabile içi çekişmeler yaşamaları idi. Mesela önce Denizli'de iskân edilen 286 Adige muhaciri, diğer muhacirlerle aralarında husumet olduğu gerekçesiyle sonradan Manisa'da Süleyman Paşa çiftliğinde iskân edilmeye başlandı.⁴³

Göçmen ailelerinin iskân edildikleri yerlerden başka bölgelere nakil istekleri hoş karşılanmamakla beraber bu konuda herhangi bir yasaklama mevcut değildi. Ancak ilk yerleştikleri bölgeden ayrılmak isteyenlere, bazen nakil masraflarının kendilerine ait olacağı bazen de devlet tarafından yapılan yardımların gittikleri yeni yerlerde ödenmeyeceği ifade edilerek yer değişikliklerine sıcak bakılmamaktaydı.⁴⁴ Muhacirlerin yerleştirildikleri mahallerden ayrılarak gayri resmi olarak başka şehirlere gittiği durumlarda muhacirin müdüriyetleri, ilgili kişiler hakkında araştırma yaptırmakta ve yerleri ile faaliyetlerini tespit etme yoluna gitmekteydi. Devlet, muhacirlerin başka yerlerde iskân edilen yahut kaybolan anne-baba, hemşire, akraba, taallukat ve dostlarını arayıp bulmak ve yine geri dönmek üzere dâhil veya civar vilayetlere gitmelerinde bir sakınca görmedi. Daha da ötesi akrabalarına ulaşan

Halk ile İlişkileri", *Cappadocia Journal of History And Social Sciences*, Yıl 2015, Cilt V, s. 116; Mehmet Güneş, "Kafkasya Muhacirlerinin Karahisar-ı Sahib'de İskânı ve Karşılaşılan Sorunlar (1861-1895)", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 2014, Sayı 17, s. 435.

³⁹ İpek, "Kafkaslardan Anadolu'ya Göçler (1877-1900)", s. 107.

⁴⁰ İpek, "Kafkaslardan Anadolu'ya Göçler (1877-1900)", s. 133-134; Burada meydana gelen olaylar hakkında geniş bilgi için bkz. Kızılkaya ve Akay, "Kafkasya Muhacirlerinin Suriye Vilayetine İskânı ve Karşılaşılan Zorluklar", s. 147-149.

⁴¹ BOA. A.MKT.UM. 529/37; BOA. A.MKT.DV.205/74; BOA. C.DH. 6832; BOA. İ.DH. 38018.

⁴² Özbay, *Dünden Bugüne Aile, Kent ve Nüfus*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 210; Georgi Chochiev, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İmparatorluğunda Kuzey Kafkas Göçmenlerinin Toplumsal Uyarlanmasına Dair Bazı Görüşler", Trc. Ekin Uşşaklı, *Kebikeç*, Yıl 2007, Sayı 23, s. 411; Kızılkaya ve Akay, "Kafkasya Muhacirlerinin Suriye Vilayetine İskânı ve Karşılaşılan Zorluklar", s. 143; Keha, "1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'ne Kadar Yaşanan Kırım Kafkas Göçleri", s. 50.

⁴³ Abdullah Temizkan, "Kafkas Muhacirlerinin Denizli'de İskânı", *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri I*, Ed. Ayfer Özçelik, Denizli 2007, s. 286.

⁴⁴ Şen, "Göçmen Ailelerine Yönelik İktisadi ve Sosyal Tedbirler", s. 15; Güneş, "Kafkasya Muhacirlerinin Karahisar-ı Sahib'de İskânı ve Karşılaşılan Sorunlar (1861-1895)", s. 438; Berber, "19. Yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu'ya Yapılan Göçler", s. 32.

göçmenlerden bazıları, iskân mahallerinin farklı olması sebebiyle hükümete müracaat ederek akrabalarının yanına gitme taleplerinde bulundu ve bu talepler umumiyetle olumlu karşılandı.⁴⁵ Ancak devlet, oluşan sorunları gözeterek zaman zaman yer değişimlerine karşı daha sıkı tedbirler aldı ve iskânı bitmiş olanların başka yerlerde iskân edilmesine izin vermedi. Nitekim İskân-ı Aşayir ve Muhâcirin Müdüriyeti tarafından tüm vilâyetlere gönderilen emirnamede, Balkanlardan gelen ve Edirne vilayetinde iskân edilen bazı muhacirlerin peyderpey firar ettikleri belirtilerek elinde vesikası olmayan muhacirlerin hiçbir tarafta iskân edilmemesi ve Anadolu'ya geçmelerine meydan verilmemesi istenmiştir.⁴⁶

Göçmen ailelerin geçimlerini geçici olarak temin için kendilerine yerleşinceye kadar "yevmiye" tahsis edildi. Ödemeler başlangıçta aynı iken daha sonraki yıllarda nakdiye dönüştürülüp fert başına ödenir hale getirildi. Mesela 1846 yılında Bursa'da iskân edilen 74 Dağıstan göçmeninin her birine 3'er kuruş yevmiye tahsis edilmiştir. Çift öküz ve tohum tedariki, taşıma ve cenaze masraflarının karşılanması ailelere yapılan diğer yardımlardandır. Muhacirlerin kalıcı iskânlarına kadar, günlük gıda ihtiyaçları ülke genelinde ekmek dağıtımı şeklinde karşılandı. Elllerinde "fukara pusulası" bulunanlara günlük yarımşar ekmek verildi. Ramazan ayına denk gelen günlerde 1 defalık olarak 15 yaşına kadar olanlarına yarımşar kıyye rügan (yağ) ile 2'şer kıyye arez (darı) ve bu yaştan yukarı bulunanlara 1'er kıyye rügan ile 3'er kıyye arez verilmesi kararlaştırıldı. Bu yardımların ötesinde Muhacirin ve İskân komisyonunun asıl amacı, göçmenlerin sevk ve iskân edilecekleri zamana kadar iaşelerini sağlamanın yanında bu kimselerin iş bularak para kazanmalarına yardımcı olmaktı.⁴⁷ Belli bölgelerde iskân edilen muhacirlere yapılan yardımların, ekonomik yetersizlikler sebebiyle zamanında gerçekleştirilememesi çeşitli sıkıntılara yol açmaktaydı. Mesela Eskişehir'e yerleştirilen 35 Çerkez aile, 1861'de sundukları dilekçede aile konutlarının inşası ile sığır ve tohum yardımındaki gecikmelerin kış öncesinde kendilerini felakete sürüklediklerini belirterek acil yardım talebinde bulunmuşlardı.⁴⁸

Özellikle 1864 yılında büyük göç dalgaları başlar başlamaz, Anadolu'nun en ücra köşelerinden Rumeli, Bağdat, Mısır, Trablusgarp'a kadar birçok yerde geniş yardım kampanyaları başladı. Devlet memurlarının öncülük ettiği bu yardımlar geniş halk kitleleri tarafından desteklendi. Şehir, kasaba ve köylerde zengin kimseler maddi yardımların yanı sıra gönüllü olarak arazi ve emlaklerinin bir kısmını muhacirler için kullanılmak üzere devlete bağışladı. Yine mesela İstanbul'da göçmenlerin yevmiyelerini tedarik ve gemi ücretlerini ödemek üzere müslüman ahaliden yardım akçesi toplanması kararlaştırıldı. Nitekim Aydın Vilayeti'nde muhacirlere yardım amaçlı olarak her hanenin alabileceği bir kuruşluk yardım kuponları tertip edildi.⁴⁹ Bazı muhacirler iskân edildikleri bölgelerde sosyo-ekonomik ihtiyaçları için yeni vakıflar yahut daha önce bölgede mevcut olan cami, mektep ve medrese gibi müesseseleri genişletmek ve yaşatmak amacıyla vakıflar kurdu. Mesela Kafkas muhacirleri bu amaçla Orta Karadeniz, İç Anadolu ve Batı Anadolu bölgelerinde büyük bir kısmı cami hizmetleri için olmak üzere 119 vakıf kurmuşlardır.⁵⁰

⁴⁵ Şen, "Göçmen Ailelerine Yönelik İktisadî ve Sosyal Tedbirler", s. 16; Kızılkaya ve Akay, "Kafkasya Muhacirlerinin Suriye Vilayetine İskânı", s. 144; Arslan, "Batum Göçmenleri (1914-1930)", s. 48-49.

⁴⁶ BOA. DH.MB.HPS.M.13/64.

⁴⁷ Şen, "Göçmen Ailelerine Yönelik İktisadî ve Sosyal Tedbirler", s. 4-12; Berber, "19. Yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu'ya Yapılan Göçler", s. 29-30; Arslan, "Batum Göçmenleri (1914-1930)", s. 49.

⁴⁸ Chochiev, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İmparatorluğunda Kuzey Kafkas Göçmenlerinin Toplumsal Uyarlanması", s. 412.

⁴⁹ Şen, "Göçmen Ailelerine Yönelik İktisadî ve Sosyal Tedbirler", s. 6; Berber, "19. Yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu'ya Yapılan Göçler", s. 39; Keha, "1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'ne Kadar Yaşanan Kırım Kafkas Göçleri" s. 98.

⁵⁰ Hasan Yüksel, "Kafkas Göçmen Vakıfları", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM) Dergisi*, 1994, Sayı 5, s. 484.

Osmanlı maliyesi bu dönemde çok zor durumda olmasına rağmen muhacirlere vergi ve askerlik konusunda bir takım muafiyetler tanıdı. Bu hususta göç hareketlerine bağlı olarak değişiklikler olmakla birlikte genel uygulama Rumeli'ye yerleşenlerin 6 yıl, Anadolu'ya yerleşenlerin ise 12 yıl vergiden ve askerlik hizmetinden muaf sayılması şeklindedir.⁵¹ Askerlik sürelerinin başlangıcı için muhacirlere ülkeye girişlerinde verilen tezkire-i Osmaniye'nin üzerine yazılan hicret tarihlerinin esas alınması kararlaştırıldı.⁵² Vergi muafiyetleri arasında yol inşa ve damga vergileri, öşür vergisi, tüccar ve sanatkârlardan alınan temettuât vergisi ile koyun ve keçileri için alınan ağnam vergisi bulunmaktaydı.⁵³ Ayrıca muhacirlerden nüfus idarelerine kayıt ve nüfus cüzdanları edinme işlemlerinden ücret alınmadığı gibi yanlarında getirdikleri eşya ve ticari malzemeler bir defaya mahsus gümrük vergisinden muaf tutuldu.⁵⁴ Kırım ve Kafkasya'dan gelenler, bu muafiyetlerin esnetilmesi ya da uzatılması konusunda bir takım isteklerde bulunmuş olmakla birlikte devlet, belirlenen sürelerin aşılmasında müsamahakâr davranmadı.⁵⁵ Tanınan muafiyetlerin gerek muhacirler gerekse de yerli halk tarafından suiistimal edildiği de görülmektedir. Muhacirlerin bazıları hak ettiklerinin ötesinde yardım alabilmek için hane başına düşen nüfus oranlarını fazla yazdırmakta, kimi yerli halk, kendi çocuklarını göçmen çocuklarıymış gibi yazdırarak fazladan alınan parayı muhacirlerle paylaşırma yoluna gitmekteydi. Aynı şekilde hayvan vergisi vermemek ya da daha az vermek için sahip oldukları hayvanları muhacirlerin hayvanları olarak kaydedenler olmaktaydı.⁵⁶

Göç hareketleri esnasında muhacirlerin adeta istiflenerek yüklendikleri gemilerin batması birçok muhacirin hayatını kaybetmesine neden oldu. Onların nakilleri ve kıyı şehirlerindeki yığılmaları esnasında liman kentlerinde ve çevresinde salgın hastalıklar patlak verdi. Yığılmaların olduğu kentlerde ticari faaliyetler felce uğradı, ekmek kıtlığı başladı. Şehirlerin temiz tutulmaması ve yerli halkın salgın hastalıklardan ölmesi onların yaşamı üzerinde büyük tesirler yarattı.⁵⁷ Bu dönemde Osmanlı topraklarında özellikle sıcak iklimin egemen olduğu coğrafyalardaki kıyı bölgelerinde, akarsuların geçtiği verimli araziler ve ova tabanlarında birçok salgın hastalık yaygındı. İskân bölgelerinde bilhassa İzmir, Edirne, Eskişehir, Adana, Giresun gibi yerlerde verem, kolera, humma, tifo, sıtma, çiçek hastalığı ve dizanteri hastalıklarına rastlandı. Buralara yerleştirilen ve daha önce söz konusu hastalıklara karşı bağışıklık kazanamamış olan muhacirlerin bir kısmı hastalanarak öldü, diğer bir kısmı da buraları terk ederek başka yerlere göç etmek zorunda kaldı.⁵⁸ Mesela Karadeniz üzerinden Samsuna gelen göçmenler, hava değişimi ve toprağın bataklık olmasından dolayı yaygın görülen sıtmaya yakalanmış, bu sebeple şehirde günde 700-800 kişi ölmüştür. Gemilere hiçbir eşyanın kabul edilmemesi sebebiyle bazı göçmenler

⁵¹ Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Cilt II, s. 151; Ancak muhacirlere dair yazışmalardan bu sürelerin değişiklik gösterdiği anlaşılmaktadır. Mesela Bursa'da asker muayenesine alınmak istenen bazı muhacirler, 21 sene askerlik ve 7 sene vergiden muaf tutulduklarını iddia etmiş, sadareten gönderilen cevabi yazıda ise muhacirlerin 6 sene askerlikten muaf tutulduğu belirtilmiştir. Dinç, *Ahıska Türkleri*, s. 238-239.

⁵² Serbestoğlu, *Osmanlı'da Tabiiyet Sorunu*, s. 320-321.

⁵³ Sezer Arslan, *Balkan Savaşları Sonrası Rumeli'den Türk Göçleri ve Osmanlı Devleti'nde İskânları*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2008, s. 133.

⁵⁴ H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihi: Göç*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2003, s. 268.

⁵⁵ Berber, "19. Yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu'ya Yapılan Göçler", s. 39.

⁵⁶ Şahin, "XIX. Yüzyıl Sonlarında Anadolu'ya Yapılan Göç Hareketleri", s. 77-78.

⁵⁷ Taşbaş, *Muhacirin-i İslamiye Komisyonu*, s. 187; Raşit Gündoğdu, "Arşiv Belgeleri Işığında Kırım ve Çerkes Göçleri", *Uluslararası Göç Sempozyumu Bildiriler*, 8-11 Aralık 2005, Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, İstanbul 2006, s. 123.

⁵⁸ Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, TTK, Ankara 1995, s. 100; Ratip Kazancıgil, *Balkan Savaşı'nda Edirne Savunma Günleri*, Türk Kütüphaneciler Derneği Yayınları, Edirne 1999, s. 94; Çavuşoğlu, "Yugoslavya-Makedonya Topraklarından Türkiye'ye Göçler ve Nedenleri", s. 128; Şahin, "XIX. Yüzyıl Sonlarında Anadolu'ya Yapılan Göç Hareketleri" s. 71; Kızılkaya ve Akay, "Kafkasya Muhacirlerinin Suriye Vilayetine İskânı ve Karşılaşılan Zorluklar", s. 141.

üzerlerindeki silah gibi kıymetli eşyalarını bazıları da küçük çocuklarını pazarda ucuz fiyata satmak zorunda kalmıştı.⁵⁹

Göç sürecinde olumsuz hava koşulları, sağlık kurallarına özen gösterilememesi, yeterli beslenememe gibi nedenler muhacirlerin bulaşıcı hastalığa yakalanmalarını kolaylaştırdı. Rumeli'den geçişlerde kolera, dizanteri gibi hastalıklara yakalananlar sebebiyle 1878 yılının Ocak-Nisan ayları arasında Edirne'de günde ortalama 160, İstanbul'da ise 800-900 göçmen hayatını kaybetmiştir.⁶⁰ Aynı şekilde Çukurova'da iskân edilen Kafkas muhacirlerin büyük bir kısmı sıtımadan ölmüştür.⁶¹ Göç sürecinde Kafkas muhacirlerinin toplam nüfusunun beşte birinin öldüğü sanılmaktadır ki bu ölümlerin büyük bir kısmı kötü beslenme ve salgın hastalıklar yüzünden olmuştur.⁶² Koleradan ölen çok sayıda göçmen, mezarlarına yeterli miktarda kireç bile atılmadan defnedildi. Bu hastalıkların İstanbul'da yayılmaması için tedbir olarak şehir girişlerinde sıkı bir kordon ve dezenfeksiyon yapıldı, durumu ağır olanlar kafiler halinde Kızılay hastanelerine ve Yeşilköy'e taşındı.⁶³ Bulaşıcı hastalıkların yaygınlaştıkları yerlerde devlet, muhacirleri tedavi üzere karantina işlevi gören hastaneler açtı. Muhacir Komisyonları, göçmen ve mültecilere dağıtılan gıdaların sağlıklı olmasına dikkat ederek savaş şartlarının olumsuzluklarına ve dönemin kısıtlı imkânlarla rağmen ortaya çıkan çeşitli hastalıklar için doktor, eczacı ve ilaç temin etmeye çalıştı.⁶⁴ İstanbul'da hastalıkların yaygın görüldüğü bölgelerde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından aşı yapıldı, bazı bölgelere seyyar tabipler gönderildi ve iskân bölgelerinde aşı yapılması için komisyonlar kurulması kararlaştırıldı.⁶⁵

Göç olgusu, göçmenlerin hayatında pek çok sorunun yanında eğitim sorunlarını da beraberinde getirmektedir. Bu sebeple Osmanlı topraklarına göç eden insanların karşılaştıkları problemlerden biri eğitim yaşındaki çocuklarının yetiştirilmesi yani eğitim-öğretimleri oldu. Muhacir ailelerinin, devlet yetkililerine yahut kurum amirlerine yazdıkları ve çoğunluğu çeşitli talepleri içeren dilekçeler, çocuklarının bu konuda bir takım sıkıntılar yaşadığını göstermektedir. Eğitim hakkından istifade etmek ya da çocuklarının ilgili okullara kayıtlarının yapılması yönündeki talepleri içeren bu dilekçelere umumiyetle olumlu cevaplar verildiği görülmektedir.⁶⁶ Muhacir komisyonu, erkek çocukları askeri mekteplere ve sanayi bölüklerine yerleştirerek muhacir öğrencilerin bir meslek sahibi olmalarını amaçladı. İstanbul dışındaki yerlerde öğrencilerin eğitimlerine devam etmeleri için birçok şehirde mektepler açılması kararlaştırıldı.⁶⁷ Mekteplerde ihtiyaç duydukları kitap ve risaleler devlet tarafından gönderildi. Rüştîye ve İdâdiyelerden diploma alarak mezun olan fakir çocuklardan İdâdiye Sultanî mekteplerine girmeğe hak kazanmış olanlar, bu okullara parasız yatılı olarak kaydedildi. Aynı şekilde yatılı mekteplere geçici olarak yerleştirilen ve ücret veremeyecek durumda olanların eğitime devam edebilmeleri için borçları yok sayıldı.⁶⁸ Vilayetlerdeki sanayi mekteplerine en az % 30 muhacir çocukların yerleştirilmesi kararı alınarak kontenjanlar ayrıldı. Bu kapsamda Konya, İstanbul, Sivas, Bursa, Trabzon, Halep, Şam, Ankara ve Urfa gibi vilayetlerdeki mekteplere

⁵⁹ Şahin, "XIX. Yüzyıl Sonlarında Anadolu'ya Yapılan Göç Hareketleri", s. 75.

⁶⁰ Çavuşoğlu, "Yugoslavya-Makedonya Topraklarından Türkiye'ye Göçler ve Nedenleri", s. 126.

⁶¹ İzzet Aydemir, *Göç, Gelişim Matbaası, İstanbul 1988*, s. 123.

⁶² Taşbaş, *Muhacirin-i İslamiye Komisyonu*, s. 187.

⁶³ Georges Remond, *Bir Fransız Gazetecinin Balkan Harbi İzlenimleri Mağluplarla Beraber*, Çev. Hasan Cevdet, Profil Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 89, 160; Ağanoglu, *Göç*, s. 246.

⁶⁴ Şahin, "XIX. Yüzyıl Sonlarında Anadolu'ya Yapılan Göç Hareketleri", s. 71.

⁶⁵ BOA. MV. 175/123.

⁶⁶ Sezer Arslan, *Balkan Savaşları Sonrası Rumeli'den Türk Göçleri ve Osmanlı Devleti'nde İskânları*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2008, s. 129.

⁶⁷ Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri*, s. 88; Ömer Şen, "19. Yüzyılda Osmanlı Devletindeki Köle Ticaretinde Kafkasya Göçmenlerinin Rolü", *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1994, Sayı 6, s. 176-177.

⁶⁸ Ağanoglu, *Göç*, s. 224.

muhacir çocukları yerleştirildi. Çocukların yeni ortamlara uyum sağlamada zorlanması, bir kısmının Türkçe bilmemesinden dolayı okullara bir yıl geç başlaması, okullarda ve yurtlarda yer bulunmaması ile tahsisat eksiklikleri okul idareleri tarafından sıkça dile getirilen sorunlar arasındadır.⁶⁹ Muhacir çocukların eğitimi için açılan sıbyan ve ibtidai mekteplerinde eğitim hizmetlerinin sağlanmasında göçmenlerin lisanını bilen muallimlerden yararlanıldı. Bu okullarda görev alan kadroların görev yaptıkları mektepleri değiştirerek başka bölgelerde görev yapma istekleri devlet tarafından kabul edilmedi. Göç nedeniyle öğrenci sayısının artması üzerine hükümet, Rumeli'nden gelen öğretmenlerden de faydalanmayı düşündü ve bu öğretmenler Anadolu vilayetlerindeki mekteplere naklen tayin edildi.⁷⁰

Osmanlıya göç eden muhacirlerin büyük bir kısmı kırsal kesimden gelmiş olması hasebiyle devlet onları taşradaki arazilerde iskân etmiştir. Bunun yanında ulema, askeriye, zaptiye, tüccar, esnaf ve hademe gibi meslek sahipleri imkânlar ölçüsünde şehirlere yerleştirildi. Kırım ve Balkanlardan gelen muhacirlerin bir kısmı varlıklarını altın ve değerli eşyaya dönüştürebilen ayan ve tüccarlardı. Bunlar yeni yurtlarında ticaret ve sanayi alanlarına atılarak yeni yeni ortaya çıkmakta olan müslüman kentli orta sınıfında önemli ve dinamik bir yer elde ettiler.⁷¹ 1861 yılında göçmenlerin istihdamına yönelik bir değerlendirme yapıldıktan sonra ulemadan ehliyet ve istihkakı sabit olanların imamet ve diğer devlet kadrolarında istihdamı benimsendi. Yine bazı muhacirlerin askeri hastanelerde hizmetçi olarak istihdam edilmesi ya da zaptiyelerin çeşitli bölümlerinde çalışması kararlaştırıldı. Sanayi erbabından olanlara, arzu ettikleri takdirde dükkân, hane, kira ve satın almalarına yardımda bulunulması, esnafın yanında kalfa ve çırak olarak çalışmak isteyenlere her türlü kolaylık sağlanması ve uluslararası ticaret yapmak isteyenlere talepleri halinde pasaport verilmesi hedeflendi. Köy ve kasabalara yerleşenlerden ziraat alanlarını genişletmek isteyenlere kolaylık gösterilmesi ve fahiş faizle borç para almalarına meydan verilmemesi karara bağlandı. Ayrıca muhacir çocuklarının revaç gören bir meslekte çalışmıyorsa meccanen hizmet etmek suretiyle zanaat öğrenmeleri amaçlandı.⁷²

Osmanlı devleti, 19. yüzyılda siyasi nedenlerle sığınma talebinde bulunan mültecilerin ülkeye girişlerinin silahsız olmasına önem vermiştir. Ancak bu uygulamanın diğer muhacirleri de kapsadığını söylemek mümkün değildir. Nitekim çok sayıda muhacirin Anadolu'ya silahlarıyla beraber geldiği ve bazılarının kendilerine tahsis edilen iskân bölgelerine gitmek istemediği, yanlarında taşıdıkları silahlar ile asayişin bozulması açısından ciddi bir risk taşıdıkları bilinmektedir. Bilhassa Kafkasya üzerinden İstanbul'a gelen ve kendilerine gösterilen yerleri beğenmeyen bazı muhacirlerin başka yerlerde ısrar etmesi İstanbul'daki ikamet süreleri uzatmasının ötesinde şehirde yığılmalara neden olmaktadır. Bu durum camilerde, kabristanlarda, sokaklarda kalan muhacirlerin perişan olmasına, salgın hastalıkların yayılmasına, devlet hazinesinden daha fazla masraf yapılmasına ve şehirdeki asayişin bozulmasına sebebiyet vermekteydi.⁷³

İskân bölgelerinde muhacirler arasında arazi darlığı ve ziraate elverişli araziler sebebiyle tecavüzler gerçekleşebilmekteydi. Bazı muhacirler kendilerine verilen arazileri ekmeyerek yerli halkın arazilerine müdahalede etmekte yahut geçinebilmek için gasp, hırsızlık ve eşkıyalık gibi gayri meşru işlere bulaşmaktaydı.⁷⁴ Elllerinde silah

⁶⁹ Ağanoglu, *Göç*, s. 240.

⁷⁰ Ağanoglu, *Göç*, s. 89; Şen, "Göçmen Ailelerine Yönelik İktisadi ve Sosyal Tedbirler", s. 17.

⁷¹ Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, II, s. 152.

⁷² Şen, "Göçmen Ailelerine Yönelik İktisadi ve Sosyal Tedbirler", s. 13-14; Yılmaz, *Konya Muhacirleri*, s. 143.

⁷³ İpek, "Kafkaslardan Anadolu'ya Göçler", s.133; Musa Gümüş, "1848 Mülteciler Meselesi Örneğinde 19. Yüzyıl Türk Diplomasisi", *History Studies*, Yıl 2010, Cilt II, Sayı 2, s. 261; Keha, "1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'ne Kadar Yaşanan Kırım Kafkas Göçleri", s. 101-102.

⁷⁴ BOA. İ.MMS. 1481.

bulunanlardan bazılarının yerli halka ciddi zararlar vermesi, üzerlerine sevk edilen zaptiyelere silahla karşılık vermeleri gibi davranışları, iç güvenliğin sağlanmasını zora soktuğu gibi halkın muhacirlere karşı yardımcı olma isteğini azaltmaktaydı.⁷⁵ Devlet asayişini temin etmek maksadıyla göçmenlerin ve ruhsatı olmayanların silahlarını toplatmış, asker ve zaptiyelerin sayısını arttırmıştır. İşledikleri suçlardan dolayı yakalanan ve yapılan muhakemeler sonucunda suçlu bulunan muhacirler cezalandırılmış ve bir kısmı da birlikte iskân edilen kitlelerden ayrılarak yeniden iskân edilmek üzere diğer vilayetlere gönderilmiştir.⁷⁶ Yine asayişini temin için yerli halkın veya muhacirlerin yaptığı müdahalelerin önlenmesi amacıyla seyyar komisyonlar kurulması kararı alınmıştır.⁷⁷

Anadolu'ya yerleştikten sonra eski topraklarına dönmek isteyen muhacirler de oluyordu. Mesela Manisa'da iskân edilen bazı Çeçenler, Rusya'ya geri dönme teşebbüsü içinde bulunca Rus konsolosluğu, bunların geri döndüklerinde kabul edilmeyeceklerini açıklamış Osmanlı devleti de bu dönüşü izin vermemiştir.⁷⁸ Geri dönmek isteyenler, bu yöndeki taleplerini İaşe ve Muhacirin Müdüriyeti aracılığıyla Dâhiliye Nezaretine bildirmekte, gerekli güvenlik soruşturmalarından ve şartların uygun olduğuna kanaat getirildikten sonra muhacirin müdüriyetleri gerekli tedbirleri alarak sevk yapılmaktaydı. Bu konudaki uygulamalara bakıldığında, gerekli şartlar oluşmadan ve yol güvenliği sağlanmadan geri dönüşlere izin verilmediği, izin verilenlere ise vapur tedariki, yol yardımı ve dönüş masrafları konusunda yardımcı bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak ülkeye girişlerinde Osmanlı tabiiyeti taahhüdünde bulunanların vatandaşlıktan çıkarılması ve kendilerine yardım olarak verilen emlak, arazi ve eşyaların geri alınmasının kararlaştırıldığı görülmektedir.⁷⁹

Bu hususa dair son olarak şunu belirtelim ki, Osmanlı'nın iyice zayıfladığı dönemde, diğer devletlerin kendi çıkarları doğrultusunda Osmanlı'nın göçmen ve iskân politikasına müdahale ettikleri de görülmektedir. Mesela 1865 yılında Çeçenlerden oluşan 5.000 hane Kars'tan ülkeye giriş yaptıktan sonra Rusya'nın isteği doğrultusunda, Erzincan ve Diyarbakır bölgelerine gönderildi. Rusya'nın buradaki amacı Doğu Anadolu'da müslüman nüfus yoğunluğunun çoğalmasını engellemek ve Ermenilere karşı direnç gösterecek unsurları bertaraf etmektir. Aynı muhacirlerin doğuya yerleştirilmesini isteyen İngiltere'nin gözettiği ise bu yıllarda çok önem verdiği Trabzon-Erzurum yolunun güvenliğini sağlamaktır.⁸⁰

3. Suriyeli Mülteciler İçin Alınması Gereken Tedbirler

Çalışmamızın bu bölümünde Osmanlı dönemindeki muhacir sorunları için alınan tedbirler bağlamında Suriyeli mülteci sorununa dair birkaç hususa temas edeceğiz. Malum olduğu üzere Suriye'de devam etmekte olan iç savaş sebebiyle ülkemize gelen göçmenlerin sayısı son verilere göre 3 milyon dolaylarında olup bu sayı her geçen gün artmaktadır. Bu insanların yerleştirilme, barınma, geçinme, eğitim ve sağlık sorunları ile Göç İdaresi ve bağlı müdürlükler, valilikler ile Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma vakıfları ilgilenmektedir. Her şeyden önce bu hususta Osmanlı'nın "Muhacir Komisyonuna" benzer ve idareyi tek elden sağlayacak bir göçmen bakanlığına ya da şartların gerektirdiği şekilde daha güçlü ulusal bir koordinasyona ihtiyaç vardır.

⁷⁵ İpek, "Kafkaslardan Anadolu'ya Göçler", s. 134; Yılmaz, *Konya Muhacirleri*, s. 177; Keha, "1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'ne Kadar Yaşanan Kırım Kafkas Göçleri", s. 103; Dinç, *Ahuska Türkleri*, s. 237-238.

⁷⁶ BOA. İ.MMS. 1481.

⁷⁷ İpek, "Kafkaslardan Anadolu'ya Göçler (1877-1900)", s. 134; Berber, "19. Yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu'ya Yapılan Göçler", s. 26-27.

⁷⁸ Berber, "19. Yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu'ya Yapılan Göçler", s.31.

⁷⁹ Serbestoğlu, *Osmanlı'da Tabiiyet Sorunu*, s. 320; Arslan, "Batım Göçmenleri", s. 51.

⁸⁰ Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, TTK, Ankara 1997, s. 101; Erkan, XIX. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Devletinin Göçmenleri İskân Politikasına Yabancı Devletlerin Müdahaleleri", s. 621.

Devlet tarafından Suriyeli mülteciler ve diğer göçmenler için oluşturulması ve onların sorunlarıyla birebir ilgilenmesi gereken bu kurum, merkezde ve sığınmacıların nüfus yoğunluğuna göre taşrada teşkilatlanmalıdır. Bu teşkilat yerel düzeyde mülteci aileleri geniş bir taramayla kayıt altına almak, ihtiyaçlarını belirlemek, yapılacak yardımları koordine etmek, barınma, sağlık, eğitim, istihdam ve sosyo-kültürel uyumları ile topluma kazandırılmaları gibi hususlarda gerekli adımları atabilecek bir yapıda olmalıdır.

Terör olayları sebebiyle güvenliğin giderek önem kazandığı bölgemizde, asayişin sağlanabilmesi adına gerek resmi gerek kaçak yollardan gelen göçmenlerin buldukları yerlerde ve ikamet değişikliklerinde mutlaka kayıt altına alınarak takip edilmesi gerekmektedir. Resmi kurumlar, sivil toplum kuruluşları, STK'lar ve hayırseverler tarafından yapılan yardımlar takdire şayan olmakla beraber hepimizin bildiği ve neredeyse her gün karşılaştığı üzere bu insanların bir kısmı hala temel gereksinimlerini karşılamakta zorlanacak derecede yardıma muhtaç haldedir. Halkın yapacağı yardımların toplanması, ihtiyaç durumlarına göre dağıtılması gibi faaliyetler sözünü ettiğimiz bu birim tarafından sağlanmalıdır. Meslek ve sanat sahibi mültecilerin eski birikimlerinden yararlanarak bu insanlara kalıcı iş imkânlarıyla beraber istihdam alanları oluşturulmalıdır.

Suriye'den gelen sığınmacıların yaklaşık bir buçuk milyonu kentlere dağılmış vaziyettedir. Belediyelere göçmenlerin kente kabulü, yerleşme ve ikametleri gibi alanlarda belli yetkiler tanınmalıdır. Belediyelerin sağladığı yahut sağlaması gereken alt yapı ve sosyal hizmetlerin mültecilere ulaştırılması konusunda azami çaba gösterilmeli, bu durumun belediye bütçelerinde meydana getirdiği ek yükü hafifletmek için genel bütçeden alacakları pay arttırılmalıdır.⁸¹ Öte yandan mülteci nüfusunun ciddi oranlara ulaştığı Güneydoğu Anadolu şehirlerimizde, mültecilerin yaşam ve hayat tarzları belirgin bir kültür haline gelerek şehirlerin sosyal dokusunu yeniden şekillendirmektedir. Yaşanan değişim yerel halkı bazen huzursuz ve tedirgin etmesinin ötesinde mültecilere karşı menfi duyguların oluşmasına sebebiyet verebilmektedir. Bu şehirlerde oluşan yoğunluklar diğer şehirlere dağıtılarak azaltılmadığı takdirde şehirlerin geleneksel yapılarının değişmesi ve kültürel kampaşma ile çatışma gibi daha ciddi toplumsal sorunların oluşması muhtemeldir. Suriyeli mültecilerin bir kısmı kendileri için tesis edilen kamplarda barınmakla beraber önemli bir bölümü ülke içerisinde seyyar bir halde dolaşmaktadır. Bu insanların sosyal hayata intibakı, iş ve sanat öğrenmeleri, daha genel bir ifadeyle düzenli bir hayata kavuşabilmeleri belli yerlerde ikametlerini gerekli kılmaktadır. Bu hususta idarecilerin ve sivil kuruluşların mülteciler için barınma yerleri ile beraber daimi ikameti teşvik edecek tedbirler geliştirmesi gerekmektedir.

Ülkemizde ilk, orta ve yüksek öğrenim düzeyinde eğitim alması gereken 600 binin üzerinde Suriyeli mülteci çocuk bulunmaktadır. Bu çocukların yaklaşık 230 bini örgün eğitim içerisinde düzenli bir eğitime kavuşmuş olsa da, maalesef hala binlercesi yer değişikliklerine bağlı olarak ya da başkaca nedenlerle okula devam edememektedir. Okullara devam eden hemen hemen her düzeydeki öğrenci, başta dil sorunu olmak üzere kendini tam olarak ifade edememe, iletişim kuramama, uyumsuzluk ve dışlanma gibi birçok sorunla karşı karşıyadır. Söz konusu çocukların eğitimleri için zorunlu Türkçe dil kursları ile beraber yeni okullar ve eğitim programları dâhil olmak üzere çeşitli önlemler alınması icap etmektedir. Bu hususta mültecilerin diline vakıf olan ve daha önce Suriye'de öğretmenlik ya da eğitimcilik yapmış olanlardan istifade edilmelidir. Aksi takdirde Suriyeli göçmenlerin bir anda hayatları alt üst olan ve psikolojik travmalar yaşayan genç kuşağının, hâlihazırdaki

⁸¹ Yılmaz Demirhan ve Seyfettin Aslan, "Türkiye'nin Sınır Ötesi Göç Politikaları ve Yönetimi", *Birey ve Toplum Dergisi*, Bahar 2015, Cilt 5, Sayı 9, s. 58.

şekilde eğitimsiz ve kontrolsüz kalması durumunda hayatın birçok alanında başarısız olacağı ve toplumda yeni sorunlara yol açabileceği unutulmamalıdır.

Son olarak, bir yandan Suriyeli sığınmacıların mevcut ihtiyaçları ve topluma uyumları için projeler üretmemiz gerekirken diğer yandan siyasal şartların hali hazırdaki şekilde devam etmesi durumunda; bu insanların ülkemizde ne zamana kadar kalacakları, geri gönderilip gönderilmeyecekleri, vatandaşlık ve oy hakları, kendilerine tanınan muafiyetlerin ne kadar süreceği ve askere alınıp alınmayacakları gibi daha temel konularda politikalar geliştirmeye ihtiyaç vardır. Devletin Suriyeli göçmenler ve mülteciler dolayısıyla ortaya çıkacak siyasal, toplumsal, kültürel ve sosyo-ekonomik sorunlar ile olası etkilerine karşı tedbirler geliştirmesi gerekmektedir. Bu soruna karşı alınacak tedbirlerin ve olası sonuçlarının doğru bir şekilde tespiti için başta Osmanlı ve Cumhuriyet'in muhacir iskânı olmak üzere yakın dönemdeki diğer göç hareketleri ve sonuçlarına dair bilim insanlarınınca yapılan araştırmalar da göz önüne alınmak suretiyle bu konudaki tarihi tecrübeden yararlanılmalıdır.

Sonuç

Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda savaşlar ve bu savaşların getirdiği açlık, sefalet gibi sosyo-ekonomik sorunların yanı sıra topraklarına iltica eden muhacirler ve onların getirdiği problemlerle uğraşmak zorunda kalmıştır. Devlet en zayıf olduğu bu dönemde, Kafkasya ve Balkanlar'dan yapılan göç hareketlerine kucak açarak dönemin şartlarında göçmenler için yeterliliği tartışılabilir çeşitli tedbirler geliştirdi. Bu kapsamda talimat ve nizamnameler düzenlenerek göçlerin güçlü bir organizasyona tabi tutulması amaçladı. Oluşturulan Muhacirun Komisyonları, göçmenlerin iskân, barınma, iâşe, sağlık, eğitim gibi bütün meseleleriyle ilgilenmek üzere yetkili kılındı. Ailelerin ekonomik ve sosyal yapılarını tanımayı hedefleyen devlet, uygun iskân politikaları belirlemeye çalıştı. Tarımda iş gücü açığı nedeniyle muhacir akımlarının bir kısmına toprak ve sermaye dağıtarak üretime bir an önce katılmalarını amaçladı. İlk etapta göçmenlerin barınma ve iâşeleri için Anadolu halkının yardımları olduysa da iskânları başta olmak üzere barınma ve ekonomik problemleri ile zaman içerisinde ortaya çıkan sağlık ve eğitim sorunları, sosyal sıkıntıları, uyum ve asayiş durumları ile bütün bunların toplumsal yansımaları devlet tarafından çözülmeye çalışıldı.

Ülkemiz, Suriyeli sığınmacılar konusunda tarihte benzerine az rastlanır şekilde büyük yardımlar yaptı ve hâlihazırda bu yardımlarına devam etmektedir. Ancak alınan tedbirlerin yeterli olduğunu söyleyebilmek maalesef mümkün değildir. Kaldı ki sorunun bu şekilde devam etmesi halinde yakın zamanda bizleri daha birçok alanda yeni sorunların beklediğini belirtmekte fayda vardır. Devletin kısa, orta ve uzun vadede göçün ve mülteciler dolayısıyla ortaya çıkacak siyasal, toplumsal, kültürel ve sosyo-ekonomik sorunlar ile olası etkilerine karşı tedbirler geliştirmesi gerekmektedir. Bugün karşı karşıya kaldığımız Suriyeli mültecilerin durumunun daha iyi anlaşılması, yarın karşılaşmamız muhtemel sorunların öngörülmesi ve zamanında tedbirler alınması için diğer tecrübeler gibi Osmanlı'nın muhacir iskânı tecrübesinden de yararlanmak gerektiği kanaatindeyiz.

Kaynakça

A. Arşiv Belgeleri (Başbakanlık Osmanlı Arşivi)

- BOA. A.MKT.UM. 529/37.
- BOA. A.MKT.DV. 205/74
- BOA. C.DH. 6832.
- BOA. DH.MB.HPS.M. 1364.
- BOA. DH.MH. 72/43.
- BOA. İ.DH. 38018

BOA. İ.MMS. 1481

BOA. MV. 175/123.

BOA. TMIK.M 62/11.

B. Diğer Kaynaklar

AĞANOĞLU, H. Yıldırım, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihi Göç*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2003.

ARSLAN, Sezer, *Balkan Savaşları Sonrası Rumeli'den Türk Göçleri ve Osmanlı Devleti'nde İskânları*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2008.

ARSLAN, Zehra, "Batım Göçmenleri (1914-1930)", *Bilig*, Güz 2014, Sayı 71, ss. 43-64.

AYDEMİR, İzzet, *Göç*, Gelişim Matbaası, İstanbul 1988.

AYDIN, Mahir, *Şarkî Rumeli Vilayeti*, TTK Yayınları, Ankara 1992.

BERBER, Ferhat, "19. Yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu'ya Yapılan Göçler", *Karadeniz Araştırmaları*, Güz 2011, Sayı 31, ss. 17-49.

BİLGESEVEN, Amiran Kurtkan, *Yugoslavya'da Türk Kültürü*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1987.

CHOCHİEV, Georgi, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İmparatorluğunda Kuzey Kafkas Göçmenlerinin Toplumsal Uyarlanmasına Dair Bazı Görüşler", Trc. Ekin Uşşaklı, *Kebikeç Dergisi*, Yıl 2007, Sayı 23, ss. 407-456.

ÇAVUOĞLU, Halim, "Yugoslavya-Makedonya Topraklarından Türkiye'ye Göçler ve Nedenleri", *Bilig*, Bahar 2007, Sayı 41, ss. 123-154.

DEMİRHAN, Yılmaz ve ASLAN, Seyfettin, "Türkiye'nin Sınır Ötesi Göç Politikaları ve Yönetimi", *Birey ve Toplum Dergisi*, Bahar 2015, Cilt V, Sayı 9, ss. 23-62.

DEMİRTAŞ, Mehmet, "Kırım Savaşı ve 93 Harbi Sürecinde Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk ve İskânları", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Yıl 2009, Sayı 41, ss. 215-238.

DİNÇ, Fadime Tosik, *Ahuska Türkleri (1800-1921)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ 2015.

ERDOĞAN, Haşim, "Arşiv Belgelerine Göre Kafkasya'dan Aziziye'ye (Pınarbaşı) Göç Eden Muhacirler ve Yerli Halk ile İlişkileri", *Cappadocia Journal of History And Social Sciences*, Yıl 2015, Cilt V, ss. 109-118.

ERKAN, Süleyman, "XIX. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Devletinin Göçmenleri İskân Politikasına Yabancı Devletlerin Müdahaleleri", *Osmanlı: Toplum*, Ed. Güler Eren, Ankara 1999, Cilt IV, ss. 612-631.

GÜMÜŞ, Musa, "1848 Mülteciler Meselesi Örneğinde 19. Yüzyıl Türk Diplomasisi", *History Studies*, Yıl 2010, Cilt II, Sayı 2, ss. 255-280.

GÜNDOĞDU, Raşit, "Arşiv Belgeleri Işığında Kırım ve Çerkes Göçleri", *Uluslararası Göç Sempozyumu Bildiriler*, 8-11 Aralık 2005, Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, İstanbul 2006, ss. 122-126.

GÜNEŞ, Mehmet, "Kafkasya Muhacirlerinin Karahisar-ı Sahib'de İskânı ve Karşılaşılan Sorunlar (1861-1895)", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 2014, Sayı 28, ss. 421-452.

HALAÇOĞLU, Ahmet, *Balkan Harbi Esnasında Balkanlardan Türk Göçleri (1912-1913)*, TTK Yayınları, Ankara 1995.

HALAÇOĞLU, Yusuf, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, TTK Yayınları, Ankara 2006.

_____, "Osmanlı Devleti'nin Rumeli İskânıyla ilgili Toponomik Bir Değerlendirme", *Balkanlarda İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri (21-23 Nisan 2000: Sofya)*, İstanbul 2002.

İPEK, Nedim, "Kafkaslardan Anadolu'ya Göçler (1877-1900)", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Yıl 1991, Cilt VI, Sayı 1, ss. 97-134.

KARPAT, *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus*, Çev. Akile Zorlu Durukan ve Kaan Durukan, İmge Kitabevi, Ankara 2002.

- _____, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikler*, Çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.
- KASABA, Reşat, "Göç ve Devlet: Bir imparatorluk-Cumhuriyet Karşılaştırması", *Osmanlıdan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar, I. Uluslararası Tarih Kongresi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, ss. 336-343.
- KAZANCIGİL, Ratip, *Balkan Savaşı'nda Edirne Savunma Günleri*, Türk Kütüphaneciler Derneği Yayınları, Edirne 1999.
- KEHA, Murathan, "1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'ne Kadar Yaşanan Kırım Kafkas Göçleri ve Erzurum'un Durumu", *Ekev Akademi Dergisi*, Güz 2013, Sayı 57, ss. 91-106.
- KIZILKAYA, Oktay ve AKAY, Tolga, "Kafkasya Muhacirlerinin Suriye Vilayetine İskânı ve Karşılaşılan Zorluklar", *Turkish Studies*, Yıl 2013, Volume 8/2, ss. 137-152.
- ÖZ, Mehmet, "Osmanlılar (Sosyal Hayat)", *DİA*, İstanbul 2007, Cilt XXXIII, ss. 532-538.
- ÖZBAY, Ferhunde, *Dünden Bugüne Aile, Kent ve Nüfus*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.
- ÖZEL, Ahmet, "Hicret (Fıkıh)", *DİA*, İstanbul 1998, Cilt XVII, ss. 462-466.
- PAŞALIOĞLU, Derya Derin, "Muhacir Komisyonu Maruzatına Göre (1877-1878) 93 Harbi Sonrası Muhacir İskânı", *History Studies*, Mart 2013, Volume 5/2, ss. 347-386.
- REMOND, Georges, *Bir Fransız Gazetecinin Balkan Harbi İzlenimleri: Mağluplarla Beraber*, Çev. Hasan Cevdet, Profil Yayıncılık, İstanbul 2007.
- SAYDAM, Abdullah, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, TTK Yayınları, Ankara 1997.
- SHAW, Stanford J. ve Shaw, Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Çev. Mehmet Harmanlı, E Yayınları, İstanbul 2010, II.
- SERBESTOĞLU, İbrahim, *Osmanlı Kimdir?: Osmanlı Devleti'nde Tabiiyet Sorunu*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014.
- ŞAHİN, Naci, "XIX. Yüzyıl Sonlarında Anadolu'ya Yapılan Göç Hareketleri ve Anadolu Coğrafyasındaki Sosyo-Kültürel Etkileri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Haziran 2006, Cilt VIII, Sayı 1, s. 63-82.
- ŞEN, Ömer, "Göçmen Ailelerine Yönelik İktisadi ve Sosyal Tedbirler", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara 1992, ss. 1-20.
- _____, "19. Yüzyılda Osmanlı Devletindeki Köle Ticaretinde Kafkasya Göçmenlerinin Rolü", *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1994, Sayı 6, ss. 171-186.
- TAŞBAŞ, Erdal, *Osmanlı Topraklarına Yapılan Göçler ve Muhacirin-i İslamiye Komisyonu*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Antalya 2011.
- TEMİZKAN, Abdullah, "Kafkas Muhacirlerinin Denizli'de İskânı", *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri I*, Ed. Ayfer Özçelik, Denizli 2007, s. 285-289.
- TERZİ, Arzu, "Hazine-i Hassa", *DİA*, İstanbul 1998, C. XVII, ss. 137-141.
- YILDIRIM, Hatice, "Mütareke Yıllarında Osmanlı Topraklarında Göçleri Önlemeye Yönelik Çabalar", *Akademik Bakış*, Yaz 2014, Cilt VII, Sayı 14, ss. 71-96.
- YILMAZ, Mehmet, *Konya Vilâyetinde Muhacir Yerleşmeleri (1854-1914)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Konya 1996.
- _____, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devletinin Muhaciri İskân Politikası", *Osmanlı: Toplum*, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 587-602.
- YÜKSEL, Hasan, "Kafkas Göçmen Vakıfları", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM) Dergisi*, Yıl 1994, Sayı 5, ss. 475-490.